

Stipich Béla (1977) az ELTE BTK történelem, német és assziriológia szakán végzett, jelenleg a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Ókortörténet Programjának hallgatója.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
„Így szól a felség...” *Helyi archívumok Anatóliában a Hettita Birodalom idejéből* (2006/3–4).

Zulabi – nagyhatalom a késő bronzkori Szíriában?

Stipich Béla

1

Puduhepa királynő, III. Hattušili hettita nagykirály felesége II. Ramszesz fáraóhoz írt egyik levelében (KUB 21.38, CTH 176)¹ az alábbi, első olvasatra eléggé érdekesnek tűnő sorokat írta (Rs. 12–13):

A-NA ṛŠEŠṛ-[IA] ku-ṛinṛ DUMU.SAL ne-pi₂-ša-aš KI-aš-[ša] /pi₂-ih-hi na-an-kan₂ ku-e-da-ni ha-an-da-mi *A-NA* DUMU.SAL KUR URUKa-ra-^dDU-ni-ia-[aš KUR] URUZu-la-pi₂ KUR URUA-aš-šur ha-an-ṛda-miṛ

Testvéremnek, az égnek és földnek amelyik lányát adom, kihez hasonlítsam?² Babilón országának lányához, Zulapi ország lányához, Assur ország lányához hasonlítsam?

A hosszú levél (több mint 90 sor maradt meg többé-kevésbé épen) a hettita és az egyiptomi udvar közötti ún. „házassági levelezés” (*Heiratskorrespondenz*) részét képezi – feltehetőleg egy válaszlevél tervezetéről van szó, amelyet jóváhagyás után lefordítottak akkád nyelvre (amely a korabeli diplomácia *lingua franca*-ja volt), és átadták a diplomáciai küldöncnek, aki kézbesítette azt.³

Az idézett levél sok szempontból érdekes, ennek megfelelően a szakirodalomban is sokat foglalkoztak vele.⁴ Számunkra leginkább azoknak a nagyhatalmaknak a felsorolása fontos, amelyeket a hettita királynő egyenrangúnak tekintett: Karduniaš/Babilón, Aššur és érdekes módon Zulapi/Zulabi – egy olyan ország, amelyet általában nem sorolunk a késő bronzkori Elő-Ázsia nagyhatalmai közé. Mivel azonban Zulabi több hettita szövegben is felbukkan, továbbá más forrásokban is megjelenik, felvetődik a kérdés: ki kell egészítenünk a késő bronzkori Elő-Ázsia geopolitikai térképét egy új, eddig ismeretlen nagyhatalommal? Jelen rövid írás ennek a kérdésnek a megválaszolására tesz kísérletet.

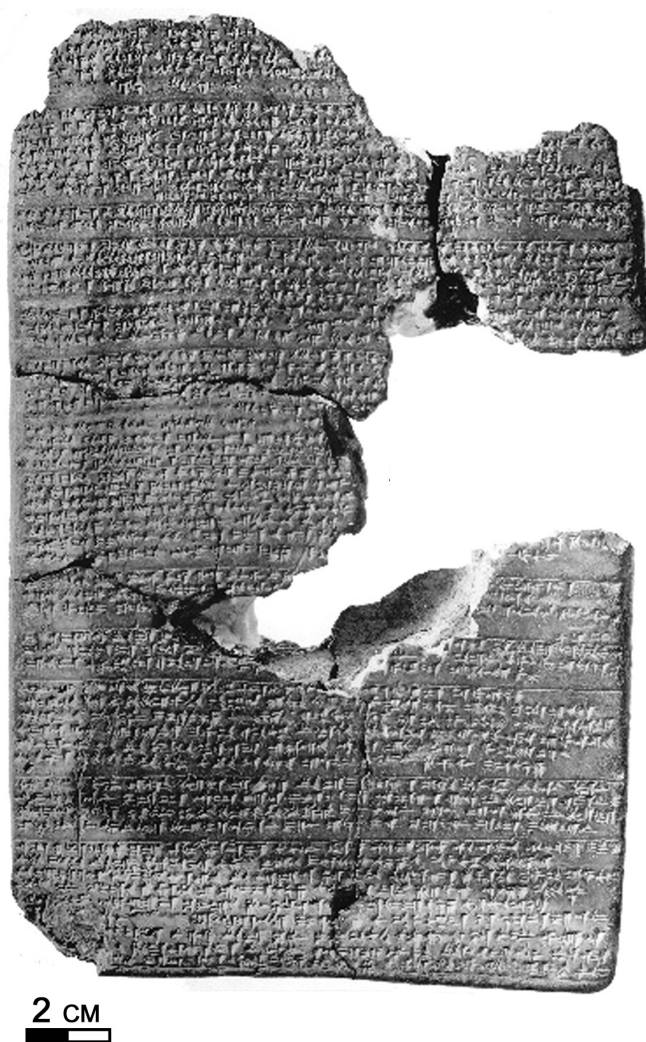
2

Elsőként azokat a forrásokat soroljuk elő és elemezzük, amelyekben Zulabi (a fent már említett válaszlevéltől eltekintve) megjelenik.

a) *Levelek Hattušából, a hettita fővárosból*

KUB 21.35 (CTH 209.4) egy apró levéltöredék (?), ahol a 8. sorban, sajnos mindenmű kontextus nélkül, ez olvasható: ṛLUGALṛ KUR URUZu-la-ṛpaṛ⁵. A töredék sajnos olyan kicsi, hogy egyéb értékelhető információ nem nyerhető ki belőle.

KUB 21.36 (CTH 209.4) egy hettita nyelvű, szintén házassággal kapcsolatos kérdéseket feszegető levél töredéke. A 9. sorban, a KUB 21.38-hoz hasonlóan, szintén Zulapi országból való lányt emleget, ráadásul ugyanazzal az igével (*handai-*): [DU-MU].ṛSALṛ LUGAL KUR URUZu-la-pi₂ ha-an-da-a-mi. Sajnos a szöveggörnyezet itt sem világos, így ismételtelen nem jutunk újabb adatokhoz.

1. kép. Puduhepa hettita királynő II. Ramszesz fáraóhoz írt hettita nyelvű levele (http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/hetkonk_abfrage.php?c=176 nyomán)

KUB 21.39 (CTH 98) egy hettita nyelvű levéltöredék, amely feltehetőleg diplomáciai kérdéseket tárgyal, hiszen a 9. sor említi Amurru uralkodóját, Bentešinát, a 10. sor „Egyiptom királyának ügyé”-t (INIM LUGAL KUR Mi-iš-ri-wa [...]), a 12. sor Niyát. A 8. sorban olvassuk: ...LUGAL KUR Zu-la-ṛaṛ-[...].

A kutatók többsége ebben a szöveghelyben ismét Zulabi királyának említését véli felfedezni – ez azonban távolról sem biztos, hiszen hiányzik az országot jelölő determinatívum, illetőleg az ortográfia is eltér a korábban megismerttől, nem is beszélve a hiányzó jelekről a szó végén. Ezen okok miatt ezt a szöveghelyet kiemelt óvatossággal kell kezelni.

KUB 3.37 + KBo 1.17 (CTH 159) és KUB 3.56 (CTH 208) akkád nyelvű levéltöredékek, amelyeket szintén a hettita fővárosban találtak. KUB 3.37 + KBo 1.17 ugyancsak házassági ügyekkel foglalkozik, hiszen hozományt említenek benne;⁶ a 11. sorban sokan ismét a zulabi hercegnő említését vélik felfedezni: [ša] ṛDUMUṛ.MUNUS ša LUGAL KUR ṛZuṛ-[...]. Mivel a folytatás kitört, ildomos lenne ezt a szö-

veghelyet egyelőre törölni Zulabi említései közül – legalábbis addig, amíg nem sikerül az összekapcsolás újabb töredékekkel.

KUB 3.56 egy akkád nyelvű levél töredéke, amelyet egy hettita nagykirály egy szíriai fejedelemhez (talán a fent már említett Bentešinához?) intézett. Zulapa királyát két (?) helyen említik: Vs. 2. (LUGAL URUZu-ṛlaṛ-[paṛ]) és Vs. 5. (LUGAL URUZu-la-pa) – Vs. 2. kiegészítése Vs. 5. alapján valószínűsíthető. A levélben diplomáciai ügyekről van szó: Egyiptomot és Egyiptom királyát több helyen említik (Rs. 5., 6., Vs. 4., 10.), aranyat és ezüstöt emlegetnek (Vs. 4.), és Vs. 9. LÚKUR ša DUTUŠI „Felségem/Napom ellenségé”-re utal, aki talán Egyiptomban, vagy legalábbis a címzett felségterületén tartózkodik (Vs. 10–11). Ennek alapján egyes kutatók felvetették annak lehetőségét, hogy a szöveg a Hettita Birodalomból többszörösen száműzött Urhi-Tešubra utal.⁸

A hattusai levelek alapján eddig elért eredményeket táblázatos formában összefoglalva:

Szöveghely	Nyelv	Említés
KUB 21.35 (CTH 209.4) Vs. 8.	hettita	ṛLUGALṛ KUR URUZu-la-ṛpaṛ
KUB 21.36 (CTH 209.4) Vs. 9.	hettita	LUGAL KUR URUZu-la-pi ₂
KUB 21.38 (CTH 176) Vs. 13.	hettita	KUR] URUZu-la-pi ₂
KUB 21.39 (CTH 98) Vs. 8.	hettita	LUGAL KUR Zu-la-ṛaṛ-[...]
KUB 3.37 + KBo 1.17 (CTH 159) Vs. 11.	akkád	LUGAL KUR ṛZuṛ-[...]
KUB 3.56 (CTH 208) Rs. 2. Rs. 5.	akkád	LUGAL URUZu-ṛlaṛ-[paṛ] LUGAL URUZu-la-pa

A táblázatból egyértelműen kiderül, hogy a szöveghelyek sok esetben hiányosak vagy annyira töredékesek, hogy a Zulabival történő azonosítás kérdésessé válik. Ezt tetézi, hogy (ugyan-ezen okokból) a szöveghelyek is hiányos, ezért nem szolgáltat további támpontokat.⁹

Egyértelműségről csak KUB 21.36 és KUB 21.38 esetében beszélhetünk – ez a két szöveg tematikailag annyira összekapcsolódik, hogy gyakorlatilag egy említésként kezelhetjük őket. Hettita nyelvű szövegtervezetekről van szó – a hangsúly a *tervezet* szón van; ahogyan már utaltunk rá, a hettita nyelvű szövegek mindössze előzetes verziók vagy tervezetek,¹⁰ nem ismerjük viszont a jóváhagyott és valóban el is küldött, minden valószínűség szerint akkád nyelvű változatokat.¹¹ Ez a körülmény (sajnos ismeretlen mértékben) csökkenti a felsorolt szövegek történeti forrásértékét – ha pedig ráadásul olyannyira töredékesek, mint a KUB 21.25 vagy a KUB 21.39, különösen óvatosan kell velük bánni.

Szintén egyértelmű szöveghely (ugyan eltérő végződéssel)¹² KUB 3.56 Vs. 5. – a diplomáciai ügyek adnak némi támpontot Zulabi szerepét illetően, de sajnos itt sem tudunk meg túl sokat. Az azonban eléggé bizonyos, hogy olyan nagyhatalmi státuszt, amit KUB 21.36 és KUB 21.38 alapján sejteni lehetne, a többi szöveg alapján nem rekonstruálhatunk.

b) III. Thotmesz helynévlistája, Karnak, Amon-templom, 7. pylon, északkeleti oldal

III. Thotmesz 8. hadjáratáról¹³ (33. uralkodási év) készült helynév-listájában,¹⁴ Tunipot követően egy nagyobb kihagyás következik, majd a 130. pozícióban¹⁵ a következő bejegyzés szerepel: *š-la-b* (az idegen országokat jelölő determinatívummal). A *š-la-b* helynevet általában Zulabival azonosítják a kutatók, noha a mai településekkel való megfeleltetésben eltérő álláspontokat képviselnek.¹⁶ Két pozícióval később, a 132-es számú helynév *n-j-j* (szintén az idegen országokat jelölő determinatívummal) – feltehetőleg Niya.¹⁷

Anélkül hogy Niya azonosítását kétségbe vonnánk, nyomtalanul fel kell hívni a figyelmet azokra a bizonytalanságokra, amelyek a *š-la-b* helynév azonosításával kapcsolatban felmerülnek.¹⁸ Sajnos nincs arra mód, hogy részletesen taglaljuk a helynevek (és személynevek) kölcsönös visszaadásának problematikáját az ókori Elő-Ázsia egyes nyelvei és írásrendszerei között; *š-la-b* esetében megállapíthatjuk, hogy legalábbis nem kizárt az azonosítás Zulabival.¹⁹

c) RS 34.165 – egy (asszír?) király levele (Ugarit?) királyának diplomáciai és katonai ügyekről

Az Ugaritból előkerült levél számos érdekes részlettel gazdagítja ismereteinket a Hettita Birodalom és a felemelkedő Asszír-Ázsia kapcsolatairól, a nihríai csatáról és talán Urḫi-Tešub szerepéről.²⁰ Terjedelmi okokból nem tudunk részletesebben foglalkozni a levél kapcsán felmerülő kérdésekkel²¹ – ki kell térnünk azonban Zulabi említésére a levélben: Vs. 44. ugyanis egy király (Zulabi királyának?) holttestére (*PAG-RU ŠA LU-GAL Zu-la-[...]*) céloz. Sajnos újfent töredékes szöveggel és hiányos szövegkörnyezettel állunk szemben.²² Bányai feltételezi, hogy IV. Tudhaliya ünnepélyes temetést kívánt volna rendezni az elhunyt király számára²³ – ez illik azon koncepciójába, hogy Zulabi királya azonos Urḫi-Tešubbal. Később megjegyzi, hogy Urḫi-Tešubot a nihríai csata előestéjén meggyilkolták, és az asszír szövetséges Urḫi-Tešub ünnepélyes gyászceremoniájával a hettita uralkodó a támadó asszírokat próbálta volna megengyhíteni.²⁴ Bányai feltételezései igen fantáziadúsak, sajnos azonban bizonyítani nemigen lehet őket; azon megjegyzése, miszerint „minden kijelentés, amely Urḫi-Tešubról, illetve Zulabi királyáról az Egyiptommal való levelezésben megtalálható, szabadon behelyettesíthető egymással”,²⁵ aligha tekinthető bizonyító erejűnek.

3

Eddigi vizsgálódásaink összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy azon szöveghelyek közül, amelyek Zulabit (állítólagosan) említik, alig néhány tekinthető megbízhatónak. A Hettita Birodalom diplomáciai levelezéséből csak KUB 3.56 (CTH 208) Vs. 5 fogadható el hitelt érdemlőnek, de Zulabira vonatkozó történeti és/vagy földrajzi adatot nem nyerünk a szöveghelyből. Sajnos ugyanez mondható el az ugariti levélről is. Az egyiptomi lista, amennyiben valóban Zulabi említésével állunk szemben, legfeljebb a körülbelüli elhelyezkedés tekintetében ad támpontot.

Az eddigi sokszorosán negatív eredmények ellenére más forrásokat is be kell vonni a vizsgálatokba, hogy pontosabb képet kapjunk. Szerencsére forrásokban viszonylag gazdag korszakban vagyunk, tehát könnyedén találunk más forráscsoportokat, amelyek esetleg adatokkal szolgálhatnak Zulabival kapcsolatban. A következőkben ezeket a forráscsoportokat tekintjük át röviden.

a) Hettita államszerződések

A hettita Újbirodalom²⁶ és szíriai szövetségeseik, valamint vazallusaik között létrejött szerződések történeti bevezetőjében gyakran olvashatunk a szerződő felek közti korábbi történeti eseményekről, említve más, környező hatalmi tényezőket is. Amennyiben Zulabi tényleg (nagy)hatalmi tényező volt ebben a térségben, elvárható lenne, hogy említse a szerződések vonatkozó (főleg történeti) részeiben. A szóba jöhető szerződés-szövegek²⁷ áttanulmányozása azonban nem vezet eredményre, Zulabit sehol sem említik.

b) Šuppiluliuma „férfias tettei”

A Šuppiluliuma „férfias tettei” (CTH 40²⁸) néven ismert szöveg(csoport), a műfaj szabályainak megfelelően,²⁹ évről évre elősorolja a hettita nagykirály katonai teljesítményeit. A szöveg részletesen beszámol I. Šuppiluliuma anatóliai és észak-szíriai hadjáratairól, amelyek már (erőszakos) trónra lépése előtt megkezdődtek. Témánk szempontjából természetesen az észak-szíriai térségben folytatott katonai cselekmények bírnak jelentőséggel. A szöveg ugyan helyenként eléggé töredékes, ennek ellenére számos földrajzi név található benne,³⁰ amelyeket a nagykirály hadjáratai érintettek – Zulabi nincs köztük.

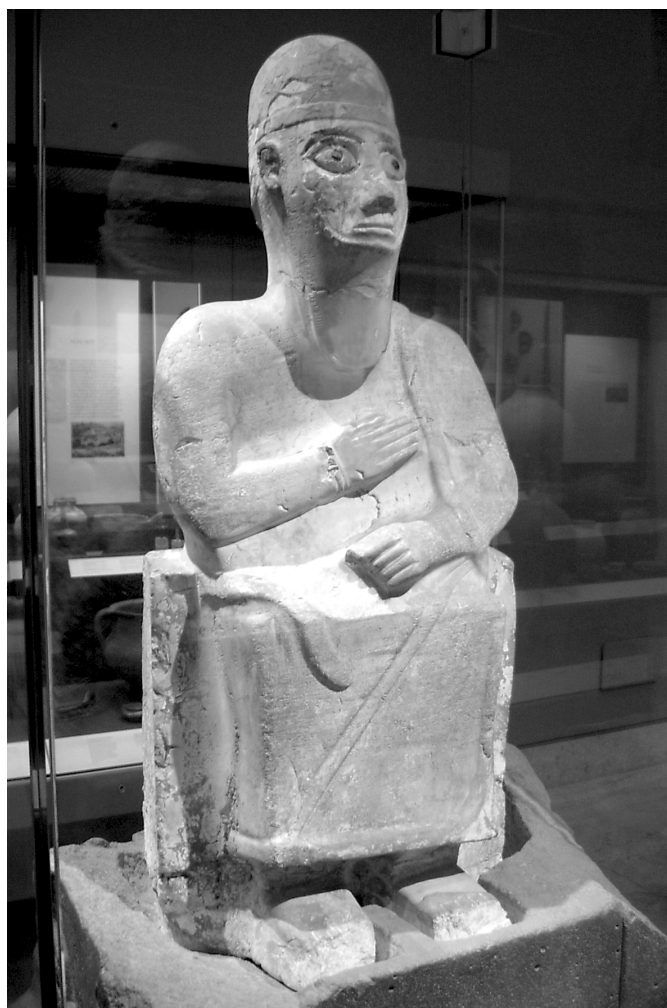
c) II. Ramszesz Qadeš-szövegei

II. Ramszesz fáraó szövegei, amelyek a híres qadeši csata körülményeit taglalják,³¹ felsorolják II. Muwattalli hettita nagykirály szövetségeseit, akik vele együtt vonultak a csatába. Ha Zulabi valóban a térség egyik hatalmi tényezője volt, királya felvonulhatott a hettiták oldalán a fáraó csapatai ellen – azonban II. Ramszesz Qadeš-szövegei mind az öt változatának felsorolásából hiányzik Zulabi.

d) A késő bronzkori archívumok diplomáciai szövegei

A kérdés felvetéséhez nagyban hozzájáruló hettita leveleket már részletesen tárgyaltunk – a fent ismertetett eredménnyel. Ehhez még gyorsan hozzátehetjük az Asszíriával folytatott levélváltás adatait: a kevés fennmaradt levél(tervezet) egyikében sem említik Zulabit. Más, a Hettita Birodalom területén előkerült archívumból³² csak kevés olyan szöveg bukkant elő, amely diplomáciai ügyekről szól – Zulabi említése nélkül.

Ha késő bronzkori diplomáciai ügyekről van szó, természetesen az Amarna-levelek³³ jönnek szóba elsőként, ha források

2. kép. Alalah uralkodójának, Idriminek a szobra, rajta a király akkád nyelvű életrajzával. Kr. e. 15. század (British Museum, a szerző felvétele)

után kutatunk. Az Amarna-levelek képezik a késői bronzkor legfontosabb diplomáciai szövegkorpuszát; a levelekben felvonnak és megszólalnak a legfontosabb regionális és nagyhatalmi tényezők – Zulabi azonban továbbra is hallgat. Az ún. „Amarna-levelezőpartnerek”³⁴ (*Amarna correspondents*) csekély mennyiségű szövegeiben szintén hiába keresgélünk.

A szíriai térségből több kisebb-nagyobb archívum maradt ránk a különböző városi központokból.³⁵ Kérdésfelvetésünk szempontjából az Alalahból, Emarból és Ugaritból előkerült szövegeket érdemes tüzetesebben átvizsgálunk – mindhárom város komoly hatalmi tényező volt a térségében, és mindhárom helyről jelentős mennyiségű ékírásos agyagtábla került elő, amelyek nagyszámú földrajzi nevet tartalmaznak. Ha ezek között rábukkannánk Zulabi említésére, azt az eddigi eredmények fényében kisebbfajta szenzációnak számítana.

Sajnos ezzel sincs szerencsénk. Sem az alalahi szövegekben (az Idrimi-szobron található önéletrajzi feliratot is beleértve),³⁶ sem az ugariti archívumokból előkerült táblákon,³⁷ sem pedig az emari szöveges leletekben³⁸ nem találkozunk Zulabi említésével. Sietve hozzátesszük: jelentős számú alalahi és emari szöveg még kiadatlan,³⁹ ám az eddig közzétett több száz tábla is elegendő alapot szolgáltat a következtetésekhez.

Külön figyelmet érdemel az a 67 ékírásos agyagtábla, amelyet német, olasz és szíriai régészek egy csoportja talált 2002-ben Qatna ásatásai során. „Idanda archívumának”⁴⁰ felfedezése régészeti szenzációként körbejárta a világot, és szakmai körökben is igen nagy várakozás övezi a szövegeket mind filológiai,⁴¹ mind pedig történeti szempontból.⁴² Qatna abban a térségben fekszik, amelyben Zulabi is elhelyezkedhetett, ezért kézenfekvő feltételezés, hogy a qatnai szövegek egy közel eső királyságot (nagyhatalmat?) feltétlenül említenek. Ugyan a qatnai szövegek publikálása még várat magára,⁴³ a kiadatlan szövegek földrajzi szempontú kiértékelése⁴⁴ újabb csalódást hoz: Zulabit a qatnai táblák sem ismerik.

4

Szinte lesújtó az a sok negatív eredmény, amit az eddigi vizsgálódások során kaptunk – már-már az a benyomás alakulhat ki bennünk, hogy egy Zulabi nevű királyság (nem is beszélve nagyhatalomról) nem is létezett, a forráshelyzet szűkös és homályos, Zulabi említései vagy értékelhető kontextus nélkül állnak, vagy pedig tervezetekben, amelyeknek nem ismerjük a végleges változatát. Mégsem zárhatjuk ki kategorikusan, hogy forrásaink egy valóban létező királyságot emlegetnek – lehetséges, hogy Zulabi egy szerencsétlen véletlen áldozata: a szövegek olyan rossz állapotban maradtak fent, hogy nem kapunk belőlük világos képet jelentőségéről és földrajzi elhelyezkedéséről. A következőkben néhány gondolat erejéig szeretném felvázolni a kiutat ebből a látszólagos zsákutcából.

a) Zulabi – a Nuhašše-országok egyike?

A III. Thotmes helynév-listájából adódó, megközelítőleg lokalizáció alapján feltételezhetjük, hogy Zulabi (legalábbis időlegesen) a Nuhašše-országok egyike lehetett.

Már régebb óta ismeretes, hogy Nuhašše (legalábbis időlegesen) több országból álló államszövetséget/koalíciót alkotott – ezt több forrás egyhangzóan állítja, vagy legalábbis utal rá. Ugariti szövegek Nuhašše-ország királyairól (LUGAL.MEŠ KUR NU-ĦAŠ vagy LUGAL.MEŠ KUR NU-ĦA-AŠ-ŠI⁴⁵) beszélnek, hasonlóképpen néhány Amarna-levél, amelyek nem csak Nuhašše-királyokról (EA 160, 24, 161, 36, 169, 17), hanem Nuhašše-országokról (EA 55, 21) számolnak be. II. Ramses egyenesen a „Nuhašše-országok összességéről” beszél, amikor a hettita király szövetségeseit sorolja fel a qadeši csata leírásánál.⁴⁶ Hettita adatok is alátámasztják ezt a képet.⁴⁷

Sajnos nem rendelkezünk adatokkal arról, hogy milyen politikai és földrajzi entitást jelölt a „Nuhašše-országok összessége”, illetve a „Nuhašše-országok” kifejezés⁴⁸ – az viszont valószínűnek tűnik, hogy a koalíció összetétele az aktuális politikai és/vagy katonai helyzettől függően gyakorta változott.⁴⁹ Még Bányainak is be kell látnia, hogy „...alapvetően nem marad hely Egyiptom és Ħatti között, ahol a 13. században egy ilyen birodalom [Zulabi] létrejöhett volna.”⁵⁰ Semmi sem szól az ellen a feltételezés ellen, hogy Zulabi, amelynek akár önálló királyi dinasztiája is lehetett, amelyik hercegnőt küldhetett a fáraó háremébe, a Nuhašše-koalíció része volt – konkrét bizonyíték azonban nincs.

b) Zulabi – az észak-szíriai Zalpa emléke?

További lehetőség, hogy Zulabi a késői bronzkor (és főleg a hettiták) kollektív történelmi emlékezetében egy hajdan volt nagyhatalom, az/egyik észak-szíriai Zalpa emléke tükröződik vissza (enyhén módosult formában), amely a bronzkor korábbi időszakaiban regionális nagyhatalomként jelentős befolyásra és tekintélyre tett szert (akármelyik Zalpáról is legyen szó).

Jelen rövid írás nem térhet ki arra az igen összetett problémakörre, amely Zalpa várossal/városokkal kapcsolatosan a kutatást jó pár évtizede foglalkoztatja.⁵¹ A mi kérdésfelvetésünk szempontjából annyi a lényeges, hogy Észak-Szíriában több város is létezett ilyen (vagy hasonló) néven,⁵² mind befolyásos központjai az adott térségnek. A korábbi nézetekkel (jelen sorok szerzőjét is beleértve) ellentétben feltételezzük, hogy három észak-szíriai városról is szó lehet, igen hasonló (és ezért egymástól elég nehezen elkülöníthető) névalakkal – nem is beszélve az anatóliai, Hattušától északra fekvő Zalpáról.⁵³ Az észak-szíriai városok közül Zalpah a Balih folyónál, Tell Bi'a/Tuttul környékén,⁵⁴ Zalwar az Amanus-hegységben (talán

Tilmen Höyük?),⁵⁵ az óasszír kereskedelmi telepnek (*kārum*) otthont adó Zalpa pedig az Euphratés mentén helyezkedett el.⁵⁶

Már az eblai szövegekben (Kr. e. 24. század) is említenek egy *sal-ba*^{ki} vagy *sal-ba-u*²^{ki} nevű várost,⁵⁷ amelynek ugyan nem volt túl nagy politikai jelentősége, annál inkább gazdasági.⁵⁸ A későbbi időszakban több várost tudunk azonosítani, amelyek politikai hatalomra is szert tettek térségükben. A Hettita Birodalom korai időszakából ismerünk Zalpa/Zalwar/Zalbar nevű városokat, amelyek kapcsolatba kerültek a hettitákkal: Anum-Hirwe, I. Šamši-Adad egyik kortársának „birodalmához” tartozott Uršu és Haššum szíriai városok mellett Zalwar is,⁵⁹ később pedig I. Hattušili (évkönyveinek tanúsága szerint)⁶⁰ elfoglalta Zalpát/Zalpah-t, és valamivel később harcolt Zalwar ellen is.⁶¹

Az észak-szíriai térségben volt tehát nem is egy dicsőséges és jelentős város, amelyik még a hettita Újbirodalom időkáig is megmaradhatott az emlékezetben. Ez már csak azért is elképzelhető, mert III. Hattušili korában, nyilvánvalóan legitímációs okokból, sokszor fordultak a múlt felé.⁶² III. Hattušili apológiájában például hivatkozik I. Hattušilire, ráadásul a régi királyi címmel (Kuššar királya).⁶³

Ha valóban (valamelyik) Zalpa kollektív emlékezetben való továbbélésével is állunk szemben – köszönhetően III. Hattušili tudatosan archaizáló törekvéseinek vagy sem – bizonyítani ezt az elképzelést sem tudjuk.

5

3. kép. Észak-Szíria a késői bronzkorban

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi forráshelyzet mellett Zulabi földrajzi elhelyezkedéséről és politikai jelentőségéről nem tudunk teljességgel megalapozott és támadhatatlan megállapításokat tenni. A konkrét említések túlságosan töredékesek és/vagy kontextus nélkül állnak, továbbá azokban a forráscsoportokban, amelyekben Zulabinak nagy valószínűséggel meg kellene jelennie, sajnos egyáltalán nem bukkann fel, így további támpontokat hiába keresünk.

Ennek alapján nagy valószínűséggel kijelenthetjük, hogy a késői bronzkorban nem létezett egy olyan, Zulabi nevű nagyhatalom, amely Asszíriával, Babilóniával vagy a Hettita Birodalommal egyenrangú lett volna.⁶⁴ Ha egyáltalán létezett egy ilyen város/ország, akkor legfeljebb lokális vagy regionális jelentőségű hatalmi tényező lehetett, földrajzi elhelyezkedését tekintve pedig valahol a Nuhašše-országok környékén kell keresnünk.

A fent elmondottak viszont azt is nyilvánvalóvá teszik, hogy új források felbukkanásával megállapításaink felülvizsgálatra, adott esetben akár módosításra szorulnak majd.

Jegyzetek

E tanulmány összeállításakor sokat gondoltam azokra a beszélgetésekre, amelyeket Dr. Gaál Ernő professzor úrral nem tudtam lefolytatni (többek között) ebben a témában. Írásomat az ő emlékének ajánlom.

- 1 Legújabb kiadása: Hoffner 2009 (Nr. 98).
- 2 A *handai* ige jelentéseihez, különös tekintettel a történeti szövegekre, lásd HW Bd. III. Lieferung 13. 165.
- 3 Helck 1963, 94 sk.; Hoffner 2009, 21.
- 4 Lásd a hettita szövegek online adatbázisának a vonatkozó bejegyzését: S. Košak, Konkordanz der hethitischen Texte. www.hethport.uni-wuerzburg.de. http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/hetkonk_abfrage.php?c=176. Hozzáférés: 2012. február 24.
- 5 Az utolsó jel, noha töredékesen maradt meg, egyértelműen PA.
- 6 Edel 1994, 140 skk. kiegészítése.
- 7 Hagenbuchner 1989, II, 381.
- 8 Lásd Singer 2006, 33.
- 9 Bányai 2010 sok ponton túl messze megy, amikor a problematikus szöveghelyek és kontextus ellenére analógiákat állít fel és helytelenül kapcsol össze bizonyos szövegeket.
- 10 A Hettita Birodalomban alkalmazott „információmenedzsment”-módszerek részletes bemutatását lásd van den Hout 2005.
- 11 A Qantir/Pi-Ramesse ásatásai során előkerült apró ékirásos, akkád nyelvű táblatöredék (lásd Pusch–Jakob 2003) ellenére aligha remélhetünk nagyobb számú ékirásostábla-leletet Egyiptomnak ebből a térségéből.
- 12 Az eltérő végződések talán magyarázhatóak az ún. i-mutációval – ehhez a jelenséghez lásd Rieken 1994; Hoffner–Melchert 2008, 86. Yakubovich 2009, 334 skk. Köszönöm Simon Zsoltnak, hogy felhívta figyelmemet erre a jelenségre.
- 13 Ehhez lásd Redford 2003, 220 skk.
- 14 Helck 1971, 140.
- 15 Sethe 1927 (1961R) kiadásában.
- 16 Helck 1971, 140; átveszi RGTC VI. 517. Vö. Astour 1963, 223; Klengel 1970, 77.
- 17 Astour 1963, 223; Helck 1971, 140.
- 18 Vö. általánosságban Redford 2003, 44 skk.
- 19 Patri 2009, 95, 111; lásd még Simon 2011, 254, 4. jegyzet.
- 20 Bányai 2010, 8 skk.
- 21 A bőséges szakirodalomból lásd pl. Singer 1985; Harrak 1987, 140 skk.; Dietrich 2003; Bányai 2011 sajnos nem volt elérhető számomra a kézirat lezárásáig.
- 22 Schwemer (in TUAT NF Band 2 [2006] 256) nem is tartja érdemesnek a levél ezen töredékes részeit (Vs. 38-tól) lefordítani.
- 23 Bányai 2010, 7.
- 24 Bányai 2010, 11.
- 25 Bányai 2010, 4.
- 26 A Hettita Birodalom korszakaihoz lásd Simon 2010, 67.
- 27 Weidner 1923; Korošec 1931; Beckman 1996 (részleteket közöl TUAT NF Band 2 [2005] 95 skk.); lásd még a szerződések online adatbázisát: Staatsverträge der Hethiter. www.hethport.uni-wuerzburg.de. http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet_svh/textindex.php?g=svh&x=x. Hozzáférés: 2012. február 24.
- 28 Első kiadása: Güterbock 1956, legújabb kiadása: Del Monte 2009. Lásd még Hoffner in CoS I. 185 skk.
- 29 Ehhez lásd Roszkowska–Mutschler 2002; Gilan 2005.
- 30 Lásd Güterbock 1956, 124 skk. összeállítását.
- 31 Von der Way 1984; Davies 1997, 55 skk. Vö. még Helck 1971, 195 sk. összeállítását.
- 32 Ezek felsorolását lásd Weeden 2011, 118.
- 33 Könnyen fellelhető és kezelhető kiadásuk: Moran 1992.
- 34 Belmonte Marín 2001, xiv–xv. Vö. még Edzard 1985, 249 skk.
- 35 Lásd Pedersén 1998, 2.1 és 2.2 fejezet összeállítását.
- 36 Az alalahi táblák legfontosabb kiadása: Wiseman 1953. Az Idrimi-felirathoz lásd Smith 1949; Dietrich–Loretz 1981; Mayer 1995. Az Alalah-kutatás korábbi eredményeinek kivonatos bibliográfiája az új Alalah-projekt honlapján: Selected Bibliography. www.alalakh.org. <http://www.alalakh.org/bibliography.asp>. Hozzáférés: 2012. február 24.
- 37 Az ugariti szövegek földrajzi szempontú értékelése: van Soldt 1994.
- 38 Lásd Adamthwaite 2001.
- 39 Belmonte Marín 2011, xi, xxiii.
- 40 Richter 2003, 167.
- 41 Richter 2005, 112 skk.
- 42 Richter 2002, 608 skk.
- 43 Lásd <http://web.uni-frankfurt.de/fb09/vorderasarch/richter.htm>. Hozzáférés: 2012. február 24.
- 44 Richter 2007.
- 45 Belmonte–Marín 2001, 213.
- 46 Von der Way 1984, 295 kiadása alapján. Talán ezért nem említi külön Zulabit?
- 47 A szöveghelyek összegyűjtése: del Monte–Tischler 1978, 291–292, lásd különösen KBo 4.4 Rs. I. 45 (II. Muršili évkönyvei).
- 48 Devecchi–Miller 2011, 140.
- 49 Vö. Astour 1969.
- 50 Bányai 2010, 5.
- 51 Rövid összefoglalás, főleg az óasszír kutatások szemszögéből: Barjamovic 2011, 107 skk. A hettitológiai vonatkozásokhoz vö. Miller 2001.
- 52 Lásd az RGTC-kötetekben felsorolt szöveghelyeket. Ehhez vö. Barjamovic 2011, 113, irodalommal.
- 53 Ezt a várost/országot jelen vizsgálódásainkból nyugodt szívvel kihagyhatjuk. A hettita Zalpa-hagyományhoz lásd Holland–Zorman 2007 és (apróbb fenntartásokkal) Gilan 2007.
- 54 Röllig 1978. Lásd még Zalpah említéseit a tuttuli szövegekben: Krebernik 2001, 70, 154–155.
- 55 Miller 2001, 77.
- 56 Barjamovic 2011, 120.
- 57 Lásd RGTC 12/1 287 sk.
- 58 Davidović 1989, 9.
- 59 Lásd Guichard 1993, 46; vö. Miller 2001, 99 sk.
- 60 CTH 4; az akkád változat kiadása: Devecchi 2005, a hettita változat kiadása: de Martino 2003, 30 skk.
- 61 Lásd az Uršu ostromát elbeszélő akkád nyelvű szöveg (CTH 7.) Vs. 25 skk. Kiadása: Beckman 1995. Vö. Barjamovic 2011, 115.
- 62 Lásd szerény kísérletemet: Stipich 2007.
- 63 CTH 81. §1. (genealógia). Lásd Otten 1981, 5.
- 64 A nagyhatalmak közé sorolható még Mittani is; vö. pl. Jakob 2006.

Rövidítések

CoS	Hallo, W. (szerk.), <i>The Context of Scripture</i> . Leiden, Brill, 1997–	KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköy
CTH	Catalogue des textes hittites http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/	KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköy
HW	Friedrich, J. – Kammenhuber, A., <i>Hethitisches Wörterbuch</i> . Zweite, völlig neubearbeitete Auflage auf der Grundlage der edierten hethitischen Texte	RGTC	Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes
		RS	Ras Shamra (Ugarit)
		TUAT NF	Janowski, B. – Wilhelm, G. (szerk.), <i>Texte aus der Umwelt des Alten Testaments. Neue Folge</i> . Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2004–

Bibliográfia

- Adamthwaite, M. R. 2001. *Late Hittite Emar. The Chronology, Synchronisms, and Socio-Political Aspects of a Late Bronze Age Fortress Town*. Louvain.
- Astour, M. C. 1963. „Place-Names from the Kingdom of Alalah in the North Syria List of Thutmose III.: A Study in Historical Topography”: *Journal of Near Eastern Studies* 22, 220–241.
- Astour, M. C. 1969. „The Partition of the Confederacy of Mukiš-Nuḫašše-Nii by Šuppiluliuma. A Study in Political Geography of the Amarna Age”: *Orientalia* 38, 381–414.
- Barjamovic, G. 2011. *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen.
- Bányai, M. 2010. „Ist Urḫi-Tešup König von Zulapa?”: *Anatolica* 36, 1–16.
- Bányai, M. 2011. „Die Nihriya-Schlacht. Vorher und danach”: *Anatolica* 37, 207–237.
- Beckman, G. 1995. „The Siege of Uršu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography”: *Journal of Cuneiform Studies* 47, 23–34.
- Beckman, G. 1996. *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta.
- Belmonte Marín, J. A. 2001. *Die Orts- und Gewässernamen der Texte aus Syrien im 2. Jt. v. Chr.* RGTC XII/2. Wiesbaden.
- Davidović, V. 1989. „Trade Routes between Northern Syria and Central Anatolia in the Middle of the III Millennium B.C.”: *Acta Sumerologica* 11, 1–26.
- Davies, B.G. 1997. *Egyptian Historical Inscriptions of the Nineteenth Dynasty*. Jousered.
- Del Monte, G. 2009. *L'opera storiografica di Mursili II re di Hattusa. Volume I: Le gesta di Suppiluliuma*. Pisa.
- Del Monte, G. – Tischler, J. 1978. *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*. RGTC VI/1. Wiesbaden.
- Devecchi, E. 2005. *Gli Annali Hattušili I nella versione accadica*. Pavia.
- Devecchi, E. – Miller, J. L. 2011. „Egyptian Synchronisms and their Consequences for Ancient Near Eastern Chronology”: J. Minářová (szerk.), *Egypt and the Near East – the Crossroads. Proceedings of an International Conference on the Relations of Egypt and the Near East in the Bronze Age, Prague, September 1–3, 2010*. Prague, 139–176.
- Dietrich, M. 2003. „Salmanassar I. von Assyrien, Ibirānu (VI.) von Ugarit und Tudhaliya IV. von Hatti. RS 34.165 und die Schlacht von Nihriya zwischen den Hethitern und Assyrern”: *Ugarit-Forschungen* 35, 103–139.
- Dietrich, M. – Loretz, O. 1981. „Die Inschrift der Statue des Königs Idrimi von Alalah”: *Ugarit-Forschungen* 13, 201–269.
- Edel, E. 2001. *Die ägyptisch-hethitische Korrespondenz aus Boghazköi in babylonischer Sprache*. Opladen.
- Edzard, D. O. 1985. „Amarna und die Archive seiner Korrespondenten zwischen Ugarit und Gaza”: *Biblical Archaeology Today. Proceedings of the International Congress on Biblical Archaeology Jerusalem, 1984*. Jerusalem, 248–259.
- Gilan, A. 2005. „Die hethitischen ‘Mannestaten’ und ihre Adressanten”: Y. Hazlirlayan – A. Süel (szerk.), *Acts of the Vth International Congress of Hittitology Çorum, September 02–08, 2002*. Ankara, 359–369.
- Gilan, A. 2007. „How Many Princes Can the Land Bear? – Some Thoughts on the Zalpa Text (CTH 3)”: *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 49, 305–318.
- Guichard, M. 1993. „La conquête de Haššum par le roi de Zarwar”: *N.A.B.U.* 1993/2, 46–47.
- Güterbock, H. G. 1956. „The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II.”: *Journal of Cuneiform Studies* 10, 41–68, 75–98, 107–130.
- Hagenbuchner, A. 1989. *Die Korrespondenz der Hethiter I–II*. Heidelberg.
- Harrak, A. 1987. *Assyria and Hanigalbat. A Historical Reconstruction of Bilateral Relations from the Middle of the Fourteenth to the End of the Twelfth Centuries B. C.* Hildesheim.
- Helck, W. 1963. „Urhi-Tešub in Ägypten”: *Journal of Cuneiform Studies* 17, 87–97.
- Helck, W. 1971². *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.* Wiesbaden.
- Hoffner, H. A. Jr. 2009. *Letters from the Hittite Kingdom*. Atlanta.
- Hoffner, H. A. Jr. – Melchert, H. C. 2008. *A Grammar of the Hittite Language*. Winona Lake.
- Holland, G. B. – Zorman, M. 2007. *The Tale of Zalpa. Myth, Morality, and Coherence in a Hittite Narrative*. Pavia.
- van den Hout, Th. 2005. „On the Nature of the Tablet Collections of Hattuša”: *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 47, 277–289.
- Jakob, S. 2006. „Pharao and his Brothers”: *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan* 6, 12–30.
- Klengel, H. 1970. *Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v.u.Z. Band III*. Berlin.
- Korošec, V. 1931. *Hethitische Staatsverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung*. Leipzig.
- Krebernik, M. 2001. *Tall Bi'a / Tuttul – II. Die altorientalischen Schriftfunde*. Saarbrücken.
- de Martino, S. 2003. *Annali e Res Gestae antico ittiti*. Pavia.
- Mayer, W. 1995. „Die historische Einordnung der ‚Autobiographie‘ des Idrimi von Alalah”: *Ugarit-Forschungen* 27, 333–350.
- Miller, J. 2001. „Anum-Ḫirbi and His Kingdom”: *Altorientalische Forschungen* 28, 65–101.
- Moran, W. L. 1992. *The Amarna Letters*. Baltimore.
- Otten, H. 1981. *Die Apologie Hattusilis III. Das Bild der Überlieferung*. Wiesbaden.
- Patri, S. 2009. „La perception des consonnes hittites des langues étrangères au XIIIe siècle”: *Zeitschrift für Assyriologie* 99, 87–126.
- Pedersén, O. 1998. *Archives and Libraries of the Ancient Near East 1500–300 B.C.* Bethesda.
- Pusch, E. B. – Jakob, S. 2003. „Der Zipfel des diplomatischen Archivs Ramses' II.”: *Ägypten und Levante* 13, 143–153.
- Redford, D. B. 2003. *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*. Leiden.

- Richter, Th. 2002. „Der „Einjährige Feldzug“ Šuppiluliumas I. von Hatti in Syrien nach Textfunden des Jahres 2002 in Mišrife/Qatna“: *Ugarit-Forschungen* 34, 603–618.
- Richter, Th. 2003. „Das „Archiv des Idanda“. Bericht über die Inschriftenfunde der Grabungskampagne 2002 in Mišrife/Qatna“: *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 135, 167–188.
- Richter, Th. 2005. „Qatna in the Late Bronze Age. Preliminary Remarks“: *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians* 15, 109–126.
- Richter, Th. 2007. „Topographical Names in Late Bronze Age Texts Unearthed in Mišrife/Qatna“: D. Morandi Bonacossi (szerk.), *Urban and Natural Landscapes of an Ancient Syrian Capital. Settlement and Environment at Tell Mishrifeh/Qatna and in Central-Western Syria*. Udine, 305–310.
- Rieken, E. 1994. „Der Wechsel -a-/-i- in der Stammbildung des hethitischen Nomens“: *Historische Sprachforschung* 107, 42–53.
- Roszkowska-Mutschler, H. 2002. „Zu den Mannestaten der hethitischen Könige und ihrem Sitz im Leben“: P. Taracha (szerk.), *Silva Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday*. Warsaw, 289–300.
- Röllig, W. 1978. „Zalpa“: S. Şahin – E. Schwertheim – J. Wagner (szerk.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976*. Leiden, 763–770.
- Sethe, K. 1927. (1961^R). *Urkunden der 18. Dynastie. Historisch-biographische Urkunden*. 3. Band, Heft 11. Berlin.
- Simon Zs. 2010. „A hettita királylista“: *Ókor* 2010/1, 66–69.
- Simon Zs. 2011. „The Identification of Qode. Reconsidering the Evidence“: J. Mynářová (szerk.), *Egypt and the Near East – the Crossroads. Proceedings of an International Conference on the Relations of Egypt and the Near East in the Bronze Age, Prague, September 1–3, 2010*. Prague, 249–269.
- Singer, I. 1985. „The Battle of Nihriya and the End of the Hittite Empire“: *Zeitschrift für Assyriologie* 75, 100–123.
- Singer, I. 2006. „The Urḫi-Teššub affair in the Hittite-Egyptian Correspondence“: Th. P. J. van den Hout – C. H. van Zoest (szerk.), *The Life and Times of Hattušili III and Tuthaliya IV. Proceedings of a Symposium Held in Honour of J. de Roos, 12–13 December 2003, Leiden*. Leiden, 27–38.
- Smith, S. 1949. *The Statue of Idri-mi*. London.
- van Soldt, W. H. 1993. „The Topography and the Geographical Horizon of the City-State of Ugarit“: G. J. Brooke – A. W. H. Curtis – J. F. Healey (szerk.), *Ugarit and the Bible. Proceedings of the International Symposium on Ugarit and the Bible Manchester, September 1992*. Münster, 363–382.
- Stipich B. 2007. „Legitimációs stratégiák a Hettita Birodalomban III. Hattušili és IV. Tudhaliya uralkodása (Kr. e. 1267–1209) idején“: Rab Virág – Dévényi Anna – Sarlós István (szerk.), *A 4. Országos Grastyán Konferencia előadásai*. Pécs, 183–197.
- von der Way, Th. 1984. *Die Textüberlieferung Ramses' II. zur Qadeš-Schlacht. Analyse und Struktur*. Hildesheim.
- Weeden, M. 2011. „Hittite Scribal Schools Outside of Hattusa?“: *Alt-orientalische Forschungen* 38, 116–134.
- Weidner, E. F. 1923. *Politische Dokumente aus Kleinasien. Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi I–II*. Leipzig.
- Wiseman, D. J. 1953. *The Alalakh Tablets*. London.
- Yakubovich, I. 2009. *Sociolinguistics of the Luvian Language*. Leiden.